

štva. Že iz naslova posameznih poglavij lahko razberemo, da je avtor imel pred seboj dva cilja:

- prvi, da celovito predstavi Slovensko Istro in njen življenjski (oris politične, upravne in gospodarske zgodovine) v času avstrijske oblasti - od jeseni 1813, ko so z avstrijsko vojaško zasedbo razpadle Ilirske province, do italijanske zasedbe po prvi svetovni vojni (1918);

- drugi, da oriše delovanje in oceni vlogo vseh tistih slovenskih inštitucij, ki so bistveno pripomogle k narodni prebujanosti istrskih Slovencev in s tem spodbudile njihov proces preobrazbe iz tako imenovane pokrajinske v narodno zavest.

Istra je bila posebno v 19. stoletju, ko se v širšem evropskem prostoru prebujajo in rojevajo posamezni narodi ter oblikujejo nacionalne države, nedvomno izjemno občutljivo območje, saj so se tu križali avstrijski, hrvaški, italijanski in slovenski interesi. Položaj posameznih narodov je bil dokaj raznolik, odvisen predvsem od njihovih gospodarskih moči. Res je, da je avstrijska oblast tlačila prav tako Italijane kakor Slovence in Hrvate, kljub temu pa so bili prvi v boljšem položaju glede na slovanska naroda, saj so Nemci, ki so v deželi sestavljali le tanek sloj uradništva, dajali prednost gospodarsko močnejši manjšini pred gospodarsko šibkejšo večino. Italijani so bili večinoma meščani, podjetniki, obrtniki, trgovci in izobraženci, medtem ko so bili Hrvati in Slovenci pretežno kmetje, razen malega števila meščanstva v vzhodni Istri. Italijanski jezik je bil jezik izobražencev; po zakonu iz leta 1815 je bil povsod uradni jezik in se je tako lahko obdržal tudi v upravi ob nemškem jeziku. Ekonomska zaostalost slovanskega življa je neugodno vplivala tudi na njihovo kulturno-prosvetno stanje. To se je kazalo v pomanjkanju šol in v velikem številu nepismenih. Prehod šol iz cerkvenih v državne roke (1869) je bila naravna posledica novega časa, toda za Hrvate in Slovence v Istri je to v resnici pomenilo ukinitvev slovenskih in hrvaških šol ter ustanavljanje italijanskih namesto njih, saj je o učnem jeziku v šolah odločal tisti, ki je šolo vzdrževal - občinske uprave, ki so bile praviloma v italijanskih rokah. Če so hoteli Slovenci in Hrvati imeti svoje šole, svoj jezik, so morale imeti občinske uprave slovensko oziroma hrvaško večino. Do tega cilja je vodilo le dosledno organizirano delo med kmečkimi množicami, s tem da je zbuvalo v njih zavest o narodnostnih pravicah in jih vodilo v boj za gospodarsko, upravno-politično in s tem tudi v prosvetno-kulturno samostojnost. In prav ta organizirana dejavnost istrskih Slovencev - ustanavljanje čitalnic, izdajanje lastnih glasil, politični shodi (tabori), združeno gibanje, ustanovitev hranilnic in posojilnic, političnih društev in organizacij, nadalje pevskih društev, godb, športnih društev, Družbe sv. Cirila in Metoda, pomen cirilmetodijskih šol, učiteljska v Kopru in slovenskega učiteljstva ter duhovščine za ohranitev in širjenje slovenske besede - je v središču Kramarjevega dela. Pri tem moramo izrecno poudariti, da pri Kramarju za vso

to razvejano narodnoprebuditeljsko dejavnostjo stojijo konkretno imenovani ljudje (imensko kazalo obsega 18 strani!). Še več - če Istro postavimo v kontekst evropskih dogajanj v prejšnjem stoletju, lahko glede na ugotovitve Kramarjevega dela pritrđimo, da je zaradi spleta različnih okoliščin to območje v marsičem zaostajalo za srednje-evropskim prostorom, kljub temu pa je istrski Slovenec izpolnil svojo zgodovinsko nalogo v smislu narodne prebujanja in oblikovanja lastne, svojske narodne zavesti. Kramarjevo najnovejše delo je po eni strani zapolnilo vrzel o vedenju in razumevanju zgodovine Slovenske Istre v prejšnjem stoletju, po drugi strani pa nedvomno dokazuje, da so šli istrski Slovenci - tudi po sili razmer (agresivnosti italijanskega iredentizma) - v korak z evropskim nacionalnim gibanjem. In prav v tem je širša vrednost Kramarjevega dela.

**Avgust Lešnik**

**Danilo Turk - Joco: MOJE STOLETJE,**  
prvi del, 1912-1945,

*Založništvo tržaškega tiska, Trst, 1991, 269 strani*

Brez Danila Turka-Joca si Stalnega slovenskega tržaškega gledališča skorajda ne moremo predstavljati. S svojo predanostjo, igranjem in vodenjem slovenske gledališke skupine, predvsem v prvih povojnih letih, je tej instituciji vtisnil pečat, ki ga ni mogoče izbrisati. Danilo Turk (Joco je njegovo partizansko ime) je želel predstaviti svojo življenjsko pot v več knjigah in je v prvi z naslovom "Moje stoletje" obudil spomine na obdobje v letih od 1912 do 1945. Turkovi spomini nas pritegnejo zaradi živahne pripovedi, ki je preprosta, neposredna, podana, kot se je avtorju obujala v spominu, tako kot jo je občutil sam. Lahko rečemo, da sodijo Turkovi spomini v tisto vrsto zapisov, ki so nam zaradi jasnosti in odkritosrčnosti blizu in jih radi preberemo.

Avtor začenja pripoved z opisom Rocola, slovenskega predmestja Trsta, kjer se je rodil. Prvo svetovno vojno je preživel v Tomaju, po vojni pa se je družina vrnila v Trst. Zelo zgodaj se je vključil v antifašistično delo. Opisi mladinskih akcij in izletov pričajo o iznajdljivosti in spretnosti mladih organizatorjev, med katerimi je bil vedno tudi Turk. Slovenska društva in organizacije so bile proti koncu dvajsetih let v glavnem že razpuščene, marsikdaj pa so delovale tako kot prej, seveda prikrito in neuradno. Ko so aretirali večje število članov organizacije TIGR, s katerimi je Turk sodeloval, se je, tedaj osemnajstleten, umaknil preko meje in se naselil v Mariboru. Tu se je takoj priključil rojakom s Primorske, sodeloval v njihovih organizacijah in se vsestransko angažiral v gledališču. Spominja se mnogih dogodkov in prireditvev ter navaja imena posameznikov, s katerimi se je srečeval in z njimi sodeloval.

Tri četrtine knjige obravnavajo obdobje druge svetovne vojne. Podrobno je opisal svojo pot iz Maribora v Zagreb. Z velikim smislom za opazovanje opisuje razna srečanja, aretacijo na poti proti Reki, prestajanje zapora v Trstu, italijansko mobilizacijo, pobeg nazaj v Trst in odhod v partizane leta 1943. Prav presenetljivo je, kako se pisec spominja prvih spopadov z okupatorjem. Pri-poved je polna drobnih dogodkov, ki so se Turku močno vtisnili v spomin in so zanj zelo pomembni. Enako podrobno je opisal ustanavljanje partizanskega gledališča, pri katerem je bil že od začetka med glavnimi organizatorji in igralci, pa tudi ustanavljanje igralske skupine na Primorskem v okviru IX. korpusa. Popisal je mnogo kulturnih mitingov, ki so jih prirejali v raznih krajih. Včasih navaja natančne programe prireditev, včasih pa le obrobne dogodke, ki so spremljali priprave in izvedbo mitingov. Značilno za njegovo pisanje je, da se bistvenih stvari pogosto dotakne le na kratko, razpiše pa se o drobnih dogodkih, srečanjih in vtisih.

Igralsko skupino so poleti 1944 poslali tudi v Beneško Slovenijo in Rezijo. Razmere v teh dveh pokrajinah so bile popolnoma drugačne kot v Sloveniji. Izredno zanimivo je Turk popisal to "turnejo", ki je trajala dobre tri mesece in pol. Na njej so doživeli mnogo lepih, pa tudi težkih in neprijetnih stvari. Zavest o pripadnosti slovenskemu narodu je bila v Beneški Sloveniji in Reziji še zelo šibka, predvsem zaradi dolgoletne raznarodovalne politike italijanske države in naravne zaprtosti teh pokrajin. Veliko oporo so imeli med slovenskimi duhovniki. Odpor in nenaklonjenost med prebivalstvom Beneške Slovenije in Rezije so poglobile nasilne mobilizacije za partizansko vojsko in razne obvezne oddaje blaga. Igralska skupina je bila poslana v Beneško Slovenijo in Rezijo predvsem z namenom, da ublaži in zglati podobne nesporazume in skuša vzbuditi in pridobiti naklonjenost Beneških Slovencev in Rezijanov. Podatke o tem, kako so potekali vojaški pohodi v Beneško Slovenijo in Rezijo, boji in osvoboditev teh krajev, najdemo v raznih zgodovinskih pregledih, zbornikih in podobnih publikacijah, izredne vrednosti pa je osebno pričevanje Danila Turka o vzdušju ob njihovem prihodu in nastopih. Piše o stalno prisotnem občutku nevarnosti zaradi nenaklonjenosti velikega števila prebivalcev, "ko ni bilo varno nikamor stopiti brez straže", in o sreči ob malih naklonjenostih, ki so jih bili deležni.

Svojo pripoved zaključil s prihodom igralske skupine v osvobojena mesta, Gorico, Tržič in Trst, kjer so imeli zadnji nastop 9. junija 1945 v dvorani gledališča Nazionale. Tekstu so dodane številne fotografije, v dodatku pa so prepisi pism šefu Propagandnega odseka IX. korpusa iz let od 1944 do 1945.

Danilo Turk se je za pisanje spominov odločil predvsem zato, da bi ohranil nekaj pričevanj o času, v kate-

rem je živel in ustvarjal. Spomini so takšni, kakršen je bil tudi avtor sam, temperamentni, duhoviti, neposredni, malo neurejeni in verjetno v vseh podrobnostih tudi ne vedno povsem točni. Ob Kumbatovičevem Veselem vetru in Valičevih Frontnikih pa predstavlja Turkova knjiga "Moje stoletje" dopolnitev našega vedenja o delu in vlogi kulturniških skupin med NOB na Slovenskem.

**Metka Gombač**

UČITELJSKI LIST (1920 - 1926), Bibliografsko kazalo Tatjana Hojan, razprava Marisa Škerk - Kosmina, Slovenski šolski muzej, Ljubljana, 1991, 166 strani

Bibliografije so zaradi svojega v temelju sistematizirajočega pristopa, poleg arhivskih popisov, osnovni pripomoček zgodovinarjevega dela. Za obdobje med obema vojnama je iz različnih vzrokov ohranjenega manj arhivskega gradiva, bogato pa je časopisno, zato je razumljivo, da so bibliografije toliko bolj cenjene.

Slovenec sta splošni pregled slovenskega časopisja do konca druge svetovne vojne podala Janko Šlebinger - leta 1937 - in v nadaljevanju Jože Bajec - leta 1973. Ne smemo spregledati, da so pokrajinske oz. krajevne bibliografije v prvi vrsti nastale za obmejne in narodnostno ogrožene pokrajine in da je najbolj obdelan tisk prav tisk Slovenskega primorja, najceloviteje podan v delu Pavla Plesničarja (1940) in Miše Šalamun (1961). Bibliografska obdelava se od splošnih pregledov usmerja na ožja strokovna področja ali na podrobnejšo obdelavo posameznih časopisov.

Te vrste je tudi prva publikacija Slovenskega šolskega muzeja, ki jo danes predstavljamo<sup>1</sup>. Bibliografsko kazalo Učiteljskega lista iz Trsta je sestavila Tatjana Hojan, bibliotekarska svetovalka v muzeju. Poleg obdelave sorodnih listov - Popotnika, Sodobne pedagogike in Slovenskega učitelja - je obdelava Učiteljskega lista avtorično že tretje tovrstno delo. Izkušena avtorica je članke uredila po mednarodni univerzalni klasifikaciji, ustrezno oblikovala sedem glavnih strokovnih skupin in številne podskupine. Pomožna kazala razširjajo uporabnost publikacije. Spregledani dve številki Učiteljskega lista je avtorica obdelala knasnje in objavila v 24. številki Zbornika za zgodovino šolstva in prosvete, ki je izšla konec leta 1991.

Profesorica Marisa Škerk-Kosmina je svoje diplomsko delo objavila v naši publikaciji, v katero je bilo uvrščeno kot uvodna razprava. V njej sledimo delovanju slovenskih in hrvaških učiteljev, organiziranih v Zvezi slovenskih učiteljskih društev v Trstu, katere glasilo je bil Učiteljski list ves čas izhajanja, od marca 1920 do prepovedi izhajanja avgusta 1926. Primorski Slovenci in Hrvati, ki so po prvi svetovni vojni prišli pod Italijo, so bili tu izpostavljeni hudim raznarodovalnim pritiskom. Izkušnje

<sup>1</sup> Prispevek je bil podan 4. decembra 1991 na predstavitvi novih publikacij Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani.